

Грађа

Биљана Миленковић-Вуковић

Ласта Ђаповић

Етнографски институт САНУ, Београд
eisanu@sanu.ac.rs

Етнографска грађа у делу Јована Мишковића

2. део¹

У овом броју Гласника настављамо са објављивањем изабране грађе коју је Јован Мишковић, као штабни официр рудничког округа, од 1868. године забележио и о којој каже: „(...), ја сам чинио многе екскурзије и предузимао више путовања и испитивања по рудничком округу, (...) унакрст пропутовао и у сваком скоро погледу упознао. (...) осем званичних правио сваког рода белешке: у зоологијском, ботаничком, минералогичком, етнографичком, историјском, језикословном ... погледу (...). У колико су пак ове моје белешке по где што непотпуне, (...) у толико с друге стране имају вредност ту, што су испитани и поуздани извор, јер све што је написано, или сам сâм својим очима видео, или из уста ондашњих становника дознао и побележио.“²

Мишковићев **Опис Рудничког округа** објављен је у три дела. Први, у коме се говори о положају, административној и војној подели, орографији и хидрографији објављен је у *Гласнику Српског ученог друштва*, књига 34 из 1872. године. Исте године у листу *Панчевац* штампана је етнографска и историјска грађа рудничког округа, где је Мишковић описао језик, обичаје и ношњу Рудничана, али и неке историјске догађаје везане за тај крај, као борбу на Делишанцу и српску скупштину на Калипољу 1812. године (са описом српских војвода и старешина). Затим, он даје списак 20 загонетки, 20

¹ Први део, о Јагодинском округу, видети у: Биљана Миленковић Вуковић, Ласта Ђаповић, *Етнографска грађа у делу Јована Мишковића, 1. део*, Гласник Етнографског института САНУ (ГЕИ САНУ) LIV, Београд 2006, 445-473. О Јовану Мишковићу видети у: Ласта Ђаповић, *Јован Мишковић – заборављени етнограф и географ*, ГЕИ САНУ LIV, Београд 2006, 345-360.

² Јован Мишковић, *Опис Рудничког округа (с картом, сликама и таблицом)*, Гласник Српског ученог друштва 34, Београд 1872, 178-179.

пословица и 6 поскочица које је „покупио и написао Јов. М.“ Године 1875, у 41. књизи *Гласника Српског ученог друштва* објављена је топографија рудничког краја, са описом 114 села подељених у 3 среза – Црногорски, Моравски и Качерски, као и попис манастира у тим срезовима. У наставку рада дат је попис саобраћајних комуникација са таблицом путних даљина.

Изабрану грађу поделиле смо у три прилога. Први прилог је о језику, обичајима и оделу Рудничана. У другом прилогу, је азбучно представљена орографија и хидрографија. Трећи прилог је избор села и топонима за које смо сматрали да могу бити етнолошки интересантни; сређен је азбучно, по срезовима. У прилогу 3-а табеларно је, по срезовима, пописано свих 114 села рудничког округа, са бројем мушких и женских становника, са бројем задруга и пореских глава.

Прилог 1: Језик, обичаји и одело Рудничана³

„**Језик.** У рудничком округу овлађује источно (сремско) наречје, али ретко да се која реч не произноси и јужним (црногорским и херцеговачким) говором. Ова су два наречја у овом округу највише распрострага; али скупно узев, у целом округу највише се говори источним наречјем. Јужни говор највише овлађује у западном крају овог округа, где се руднички округ са ужичким граничи. Тако говори цео Карадаг⁴, затим села: Прањани, Коштунићи, Мијоковци, Теочин, Полом. ... Али опет и у њиховом говору чује се доста речи по источном говору, као год што се на другом месту чују поједине речи по јужном говору, и ако се у маси говори највише по источном наречју. У Качеру, где се са београдским округом међи, говори се, тако названо „кановски“, као што већи део београдске нахије говори. Они веле: дукат, кáчер, д'ућане ...т.ј. дугачки акценат (нагласак) међу на први слог. У југоисточном пак крају моравског среза, што се Грузи и Крушевцу спрам Карановца пружио, овлађује у говору су-бугарски (крушевачки) елеменат, т.ј. они у говору на претпоследњи слог међу кратки нагласак. Тако веле: грозница, врућца, нисам ти казао. ...Око Милановца, вароши, већим делом овлађује источни говор (са нешто јужнога); на западу јужни (са нешто источног); на северу су Кановци; а на југоистоку говори се највише субугарски. И по томе, руднички је округ, односно језика прави мозаик.

Него да би се још боље познао говор у рудничком округу, навешћемо још неке појединости. Тако у западном крају чују се речи: аско (ниско), прећо (преко), нижне (ниже), вишне (више), доље (доле), здраво (зацело), потље (после), и узречице: прости ме, Бо' зна, ... У Живковцима чуо сам да се каже „мушкиње“; а у Дарменовцима други падеж множине, од „торбе“, веле „тораба“. „Останите један код тораба“ вели један Србин из Јарменоваца. У селу Горњим Бранетићима рече чича Раденко „божанство“ (а не божество). И томе подобно.“ /с. 54-55/

„**Обичаји и дух народа.** (...) Рудничани воле да иду на **саборе**. Ту играју и певају; скачу скока јуначкога и бацају камена с рамена; а и рву се. То су им још врло миле забаве, у којима се огледа мушка деликатност и самопоуздање, и које уздиже понос код човека. Мање држе трку пешке и на коњима; а ретко се виђа и гађање у биљег из пушака, мањ на свадбама. Воле **гусле** да слушају, и оне су у рудничком округу још у добром кредиту. Глас гусала одјекује по већем делу рудничке нахије, особито по планинским и кршевитијим крајевима (Карадаг, Теочин, Остра, Рудник, ...), и не ретко ће се у свакоме скоро селу гусле наћи. Око доброг **гуслара на саборима** и вашарима видећеш гомилу светине, разног пола, где је круг направила, па са разрогаченим и замишљеним погледом, полуотвореним устима са највећом помњом слуша све оно, што певачева фантазија ствара, и рекао би хоће све речи да прогута. Коло пада спрам доброг гуслара. Рудничани су и врло **милосрдни**. Слепци и богаљи на саборима и

³ Јован Мишковић, *Грађа за етнографију и историју Србије*, Панчевац : недељни лист за просветне и материјалне интересе, год. 4, Панчево 1872, 54-77.

⁴ „Тако се зову села у Рудничком округу: Врнчани, Ромци, Јанчићи, а ту су и кабларски намастири; а осем тога у Карадаг спадају и села Ужичког округа: Тучково, Папратиште, и т. д.“ /с. 54 и фн 1/

вашарима увек добру милостињу добију. Сваки Рудничанин ретко ће проћи мимо просијака, а да му што не удели, па ма баш и не имао од тога у изобиљу. Ово се тиче оба пола. Добри су **играчи** и веселог су у опће темперамента, као и цео народ српски што је. Ретко да ће коло проћи а да по која ђаволаста поскочица не измами играчима осмех на уснама. **Певачи** су обични; певају све по двоје на глас приклонив главу једно другом. Они **полажу** доста на **спољашњост**, зато волу лепо руво и оружје, и кицоши су; скоро сваком Рудничанину и Рудничанки, ако нема много година наћи ћеш у цепу црну округлу кутијицу са огледаоцем, на коме се често огледа, те да види како изгледа. Ово особито за момке и девојке вреди. **Побожност и морал** у добром је стању, особито прво. Што се доброг морала тиче, одликује се Качер, Црногорија (црногорски срез) скоро сва, а од моравског среза Карадаг, део до Љубића и под планином Острицом и Котлеником. Што је пак ближе Морави и варошима Чачку и Карановцу, то је доста огрезло у калу непоштења, деморализације и пијанства. У целом округу **женскиње** се слабо фрака и маже којекаквим отровним бојама, а у Морави (у поменутом делу), већ је у велико та мода женски пол заразила. Ово се поглавито даје приметити у Мојсињу и на сабору мојсињске цркве. Ту ти има: набељених, нарумењених, са направљеним веђама, бојадисаном косом; са срмајли јелецима, цицаним фистанима, са дукатима око врата, са кадифеним карнерима, са извезеним сукњама од паргара, са кринолинама, и Бог те пита шта још. Међутим то се у другим крајевима слабо примећава, или бар не у такој множини као овде. И **пиће** воли руднички округ, поглавито ракију, а за тим вино; него где се пиво нађе, почињу и њега већ прилично да троше. **Бекрилук** највише је овладао у Поморављу, поглавито у селима: Катрзи, Мијсињу, Обрви,... То их бекријање тако убија, да се трагови опажају и у домаћем и друштвеном понашању. Некака **тоња** покрила је све те бекрије, па не могу од ње никако да се отресе. Изглед им је увео и забринут; сасвим су друкчи горштаци; они су поноситог изгледа, говоре громко и јасно, да ти је мило да их слушаш. Породични круг у планинским местима још је задржао свој **патријархални** тип; млађиштују старијега, женскадија мушкиње. Женске љубе и оле одраслијег мушког у руку, па ма да су у годинама старије од њега; пут не ће путнику да пређу, ако се сусрету. У сусрету највише се чује поздрав: „помоз Бог,“ а у одласку: „збогом,“ и „у здрављу,“ – „да Бог да у здрављу“. Рудничани су **добри војници**; имају наклоност к оружју; бистри су и брзо поњају оно што им се каже. У раду су, чврсти и издржљиви; у свађи инације и осветољубиви. Наклоност за лопвлук и разбојништва немају. (...).“ /с. 55-57/

Верованја. „(...) У рудничком округу верује се, да кад устока (источни ветар, кошава) на крстов дан (зимњи) дува (осване), да ће лето бити сушно. На бадњи дан кад је снег биће плодна година. Још ако се зими чује грмљавина биће година гладна, и товар жита коштаће толико гроша, колико дана има од кад се грмљава зачула па до Ђурђева-дне.“ /с. 58/

Одело (ношња)

Мушка

„а, *Зимње*

Чакшире од сукна већином са малим туром (црне и беле; у Качеру већином беле а и сигаве). Карадаг, Прањани, Мијоковци, Теочин, Коштунићи, у

опште крај до ужичког округа, носе *пеленгире* од вуне, што њихове жене саме израде. Разлика између њих и чакшира та је; што су код пеленгира ногавице широке и не скупљају их као код чакшира. – Даље, горе *јелек* закопчан; по јелеку *гуњче без рукава* (зубунчић) па одозго *гуњче кратко са рукавима*. Све од сукна већином. По где где али ретко, видеће се јелек од чохе или од ћитајке. *Кане*, где су пеленгири носе се шубаре (црне од јагњетине), а иначе највише *црвени фесови без кићанке*. Обућа је *опанак* већином нештављен, што их сами граде. Него су почели уобичајавати да донесу коже, па им чакурције опанке направе, али нештављене.

б, *Летње* одело код мушких.

Кошуље **конопљане** (већином) до колена и *гаће*. Доле *дизлуке од сукна* (црне и беле). Горе *јелек и зубунче*. Покривало главе – *фес*. Обућа је *опанак*. Чарапе *вунене, шарене и назувице*. Све ово сами израђују.“ /с. 58/

Женска

„а, *Зимње* одело

Кошуље од конопље, па *јелек сукнен* изрезан; *гуњче са рукавима* озго; доле *сукње вунене* (саме тку, а и бојадишу – ређе). По једну *кецељу* с преда. Дугачки *зубуни* искићени са шљокама слабо се сада налазе; место тога овлађују *јелеци* и *гуњчета* са рукавима. Где се дугачки *зубуни* употребљују, ту се оздо обично не облачи *јелек*. Сукње неке међу а неке не; *кецеље* међу све и са *зубунима*. *Обућа* – опанци са дугачким вуненим чарапама и назувицама. У околини вароши Горњег Милановца и у Морави овлађују *ципеле* и *јелеци* од разних материја (ћитајке и томе подобно). Девојке од 15 година (шипарице) иду гологлаве, а после носе *фесове*. **Жене** у Качеру, око Рудника и у Каратку (Карадагу) носе већином *конђе* са белим убрадачем. Један пак део црногорског и моравског среза носе *фес* и *шамују* као у вароши. *Огрлице* за украс од новаца носе око врата, а по неке и на конђама. **Младе** носе сада све мање *смиљевце*; *венац* почиње све већма овлађивати.

б, *Летња* ношња код женскиња

Разликује се од зимске у томе, што за озго **не носи гуњче са рукавима**; остало је све исто.“ /с. 58-59/

Прилог 2: Орографски и хидрографски речник Рудничког округа⁵

Азна, извор – „(...) у врх Лучина потока. (...). Ту су Турци обично Србе вешали. – ИМЕ – ЗАКОПАНО БЛАГО – „Кад су ковнице престале радити, веле, да су ту неки новци закопани и отуд то име.“ /с. 220 и фн. 2; с. 314 и фн. 1/

Анатема – ИМЕ – „Анатема (голо брдо) добила је име отуд, што је гола, па у зиму због тога и што је велика висина ту су големи сметови и јака зима, и с тога је врло тегобно туда проћи, па за то је то место и „ан атемисано“.“ /с. 228/

Андријине косе – ИМЕ – ЛЕГЕНДА – „Неки Андрија и његов брат беху досадили Турцима својим зулумима. Па један пут дошли у ту косу, прострли аљине да им се осуше, а они легли те спавали. Турци их тада из Карановца на дурбин угледају, и дођу те их ухвате и погубе. И зато се то место назове Андријина коса.“ /с. 246 и фн. 1/

Бабина глава – ИМЕ – „То је голетан каменити врх на југу од Сигове греде и Равне горе. (...). Име је добила отуд, што се је некад на том месту нашла „глава“ неке „бабе“, коју су ту зверад нашла, па је сву разтргла, а само јој глава остала, и тако се то брдо назове Бабина глава.“ /с. 229-230/

Бања / Бањани, извор / село – ИМЕ – „Спрам цркве, (...) има један добар извор, који је у лето студен, а у зиму млак и не може се смрзнути, и зове се Бања. Отуда и том селу име Бањани.“ /с. 288/

Баћин поток – ИМЕ – слаб водом, улази у Дичину. „Био неки Баћа, који у томе потоку боравио, па се по њему и крстио; али се његова фамилија затрла.“ /с. 296 и фн. 2/

Брезовица, река – ИМЕ – „Назив „Брезовица“ веле, да је постао отуд, што је на извору њеном била нека голема „бреза“ дрво, као што је на извору Јасенице био јасен, па су ову прозвали Јасеница, а ону Брезовица; али јој народ већином придаје местимичне називе, т.ј. кроз које село пролази, онако се и зове, тако је зову: Угриновачка река, Штавичка, Гукошка, итд.“ /с. 321/

Бугарка, поток – ИМЕ – „(...) Има врло добар извор Бугарка, који је саградила нека девојка Бугарка, па отуд и томе потоку име.“ /с. 279/

Буковиц, планински чвор – „(...) сав скоро густом буковом шумом обрастао (...). У Буковику има довољно ладне и честите воде. Од камења највише је распрострарто племе **гранита**. То је чврсто камење у плочама. Од тога камења секу се у Буковику надгробне плоче. У Вујетинцима сече се и камење за воденицу.“ /с. 241/

⁵ Јован Мишковић, *Опис Рудничког округа (с картом, сликама и таблицом)*, Гласник Српског ученог друштва 34, Београд 1872, 178-335 (Садржај: Положај, просторија, подељење: А. Административно; Б. Војничко; Орографија; Хидрографија).

Вампирско гробље – ТОПОНИМ – /с. 308/

Велики и Мали Штурцац – БИЉЕ – „Оба Штурца на врху су гола и ту расте: папрат, коњштак, дивља паприка, репушина, боца, дивизма, шаповина, (овце од ње цркавају кад је око Тројице једу), аптовина, коприва и друге обичне траве.“ /с. 218/

Вилино коло – ЛЕГЕНДА – „О вилином колу постоји гатка, да су се ту виле виђале ђе играју, и познало се на трави ђе су коло водиле; трава је била угажена и кад порасте црна.“ /с. 214 и фн. 1/

Воденице – „На самој Деспотовици има 6. а у целој заплави 18 разне величине и вредности воденица.“ /с. 306/ (на више места даје податке о воденицама)

Воденице – „На самој Грузи има 8 воденица, а кад узмемо у рачун и остале које су на њеним приточицама, онда у целој заплави Грузе има до 30 воденица разне каквоће и једна механа 3-ће класе у Враћевшници.“ /с. 312/ /

Воденице и ваљарице – На Јарменовачкој реци има око 17 воденица и 14 ваљарица. Она добија име од села кроз које протиче.“ /с. 314/

Вољавча, поток – „У потоку Вољавчи накада је био манастир, а сада се налазе неке рујине и црквица. Ту је био кнеза Милоша забран некада. У тој околини вађен је скоро камени угаљ за нашу тополивницу, а има га у великој множини на тој страни Котленика.“ /с. 269/

Врановац, поток – ИМЕ – ЛЕГЕНДА – „(...) У засеоку белопољском „Врановцу“ а то је у томе потоку, било је некада језеро, и одатле је излазио неки црн (вран) бик (отуд име томе потоку) и прождирио људе. Онда дођу неки из села Грабовице и доведу силовита бика, окују му рогове и пусте га те оног враног бика прободу. Кажу још и то: да је некада у том језеру врела вода 10 дана, па су људи бацали сланину и зечину, те су затрпали ту провалију, и веле, кад је то на том месту врело, у то исто време на другој страни брда ђа у Трепчи „бања“ (извор реке Бање), о којој је говор већ био. Ту у потоку Врановцу налазе се рујине од цркве неке.“ /с. 308 и фн. 3/

Врбавска школа – ПРИЧА – „На левој обали Ковачевца потока, испод пута једно заграђено местанце зове се Ливадица (и сада је ливада). Веле да је ту некада врбавска школа била, и да су се ту неки од данашњих живих сељана учили.“ /с. 308 и фн. 1/

Врело, поток – ИМЕ – утиче у Грузу. „Врело је поточак испод врлетне стране. Има извор који је у зиму топал а у лето ладан. За то му је и име дато. На извору налазе се неки остатци налик на сребро.“ /с. 307 и фн. 1/

Врело, извор Љига – вода овог извора „баш онде узвор прави (не као извор Чемернице где вода шупљином из далека иде). (...) Овде вода ври. (...) кад се на томе месту што год баци, оно далеко потоне, из чега се види, да је ту велики понор, и да вода оздо извире, а не тече из далека. (...). Понекад придође вода, и онда је мутна и носи црвену земљу, и за то се држи, да јој је глава у Добром пољу, јер тамо се таква земља налази. Ово

врело никада усанути нит се замрзнути може. Одмах испод врела налазе се зидине неког старог манастира.“ /с. 317/

Газдин поток – ИМЕ – Он је глава Бистром потоку. Код Газдиног потока има чесма „коју је газда Никола Луњевица направио, али која је сада батаљена. (...). Код Пећинског потока налази се **Луњевицина чесма** (Ковач, Газдина вода) – ИМЕ – То је врло добра и јака вода. Ову је чесму саградио Никола Луњевица, а оправио је син му г. Панта Луњевица, садањи срески старешина са мајком Ђурђијом.“ /с. 304-305/

Гојна гора – ИМЕ – ЛЕГЕНДА – „Некада је гора на том месту затрвена била, па се мештани одавде подигну некад на Крајину против Швапске и Маџарске. Тамо су се бавили око десетак година, па како је слабо когод, осем нејачи и жена, код куће остао, то се гора подигла била за то време, и они кад се са ратовања кући поврате нађу младу и честу гору, па у радости подвикну: „о како се гора подгојила“. И отуда постане назив „Гојна гора“.“ /с.180 и фн. 2/

Градобитина, њиве – ИМЕ – „(...) Близу састава пак Дичине и Деспотовице њиве су, које се зову Градобитина, куда је некада град тукао, па отуда то име остало.“ /295/

Грађеник (чардак), брдо код Рајца – ИМЕ – „На брду Грађенику има стење на форму чардака, па се отуда и то место тако зове.“ /с. 233 и фн.1/

Грозничавица, поток – ЛЕЧЕЊЕ – „У овом потоку на врху има извор истог имена који је студен и веле да помаже од грознице, па за то је тако и назват.“ /с.331 и фн. 3/

Гружа, река – „Име „Груже“ одакле долази не може се сазнати.“ /с. 312/

Грчко гробље – ИМЕ – Испод њега протиче Орашки поток. „Налазе се неке надгробне доста големе плоче, па су за то ово место назвали грчко гробље што не знају чији су грбови. Познаје се и место где је као некаква црквина била. Ту прелази и међа Соколићска и Брђанска.“ /с. 296 и фн. 1/

Гучево – ВЕРОВАЊЕ – ПРЕДСКАЗАЊЕ – „У Гучеву се једном у ноћ, у очи св. Вартоломеја, поломила многа гора. То код простог света предсказује многу смрт или велике непогоде времена.“ /с. 227 и фн. 2/

Делалића прлине – ИМЕ – ДОГАЂАЈ – „Токатлићев сестрић убио је качерског војводу Арсенија Лому из потаје на томе месту Делалића прлини. Кад Лома погибе, онда његови момци навале на пратњу Токатлићеву, који је још пре тога код садање среске канцеларије убијен био, и потуку све, па тада погине и неки Делалић. Његова лешина лежала је на том месту, где је погинуо, више дана, и ништа је није хтело да дирне, и тако је се ту распао и земљу омастио. Веле, да је на том месту земља била као сагорела, и за три године да није трава расла, и отуд то место назову Делалића прлина.“ /с. 211 и фн. 1; повезано са стр. 219/

Деспотовица, река – ИМЕ – „реч „Деспотовица“ мисли се да долази од „Деспота“, т.ј. кад су некада српски деспоти (владаоци) суштаствовали, они су имали своје ковнице у Руднику, па како Деспотовица отуд постаје, то јој по њима и име дато.“ /с. 306/

Дивљака, топографска тачка – ИМЕ – „Тако се зове то место због једног дрвета „Дивљаке“, које и сада постоји.“ /с. 302 и фн. 2/

Дина вода, поток – „(...) у околини тога потока има много липа, које у пролеће целу околину дивном миром испуњују.“ /с. 314 и фн. 1/

Дичина, река – „Одкуда долази та реч „Дичина“, није ми могуће било да сазнам.“ /с. 298/

Дмитрина вода – ИМЕ – ЛЕГЕНДА – „(...) Испод Стругоница је Дмитрина вода, која се у Врановац стаче. Нека Дмитра из Белог поља била у томе потоку у збегу, а Турци на њу наиђу. Она тада убије два Турчина бранећи своју децу; а остали Турци после погубе и њу и њена три мушка детета.“ /с. 183 и фн. 2/

Добра вода, поток – ИМЕ – „(...) поток кога се глава такође добра вода зове, а названа је тако, што је врло ладна, лака за пиће, добра и никад не пресише.“ /с. 265 и фн. 1/

Дрндарски поток – ИМЕ – „У том потоку некада је живео неки Дрндар, па отуд Дрндарски поток.“ /с. 281 и фн. 2/

Ђурђијин поток – ИМЕ – „У том се потоку нека баба Ђурђија удавила, кад је некада поводањ био, па му је за то име тако наденуто.“ /с. 307 и фн. 2/

Завидруг, поток – занимљив топоним – /с. 292/

Задужбина, поток – ИМЕ – „У врху тог потока има и чесма истог имена, коју је неки ваљда саградио и себи спомен оставио.“ /с. 301-302 и фн. 1/

Заплава – ГЕОГРАФСКИ ТЕРМИН – Уз тај термин ЈМ каже: „Заплава је исто што и „басен“ – „област“, али се нама чини да је ово најудеснији назив.“ /с. 258 и фн. 2/ /данас „слив“⁶

Збеговиште – ИМЕ – „зове се коса једна због тога, што су ту некад збегови били.“ /с. 183 и фн. 1/

⁶ Бележи где су „бродови“ на Морави /с. 260/. И на другим местима бележи где су „бродови“ на рекама и потоцима, уз напомене да могу у одређено доба године, због великог дотока воде, бити неупотребљиви. Бележи и мостове, уколико их има, као и то да ли су камени или дрвени. Из тога видимо да он ниједног тренутка није сметнуо с ума да је војник и да ти подаци могу бити од велике важности за војску. Исто тако, увек напомиње ако неки извор има добру пијаћу воду.

- Бележи и воденице на рекама; в. стр.: 260, 264, 266, 268, 277 285, 294, 302. Такође бележи да ли има или је било рибе; в. стр.: 266, 268, 269, 293.

- Бележи да је у околини потока Вољавча „вађен камени угаљ за нашу тополивницу, а има га у великој множини на тој страни Котленика“ /с. 269/.

Злокуће, заселак – ИМЕ – „На том месту као и у целом Руднику вадиле су се некада руде и обичај је тада постојао да сваки који се хтедне да причести пре него у цркву оде, морао је извесну множину руде ископати. Јадан пут оде велики број људи да изврши овај налог па да се причести, али се тад у подземном ходнику обурва земља и све их осим једнога претрпа. Онда овај оде тамошњем рударском старешини па му приповеди случај. Он му љутит одговори: „на зло си ми и ти кући дошао“ па у једу и њега убије, и отуд то место добије назив „Злокуће“. /с. 221-222 и фн. 2/

Змајевац, извор – ЛЕЧЕЊЕ – „(...) Између Плане и Љубовода је брдо Поглед и у њему извор Змајевац. За овај извор кажу да је врло студен и сматрају га као светињу, јер многим помаже од грознице.“ /с. 280/

Зукановац, извор – ИМЕ – „У Честим буквама налази се извор Зукановац, врло добра вода, кога је начинио неки Турчин Зукан.“ /с. 234 и фн. 1/

Ивковача, поток – улива се у Грузу. „Кажу, да је у потоку Ивковачи била некада црква, па се камење од ње и сада на том месту познаје. А **Шарени извор** (...) веле да је томе манастиру или цркви припадао. Тај је извор од камена, на коме има неке шаре: каменом је патосан и врло је добра вода.“ Има неки натпис на једном камену. /с. 308 и фн. 2/

Јасеница, река – ИМЕ – „Назив „Јасеница“ веле, да долази отуд, што је на том месту је она извире, био неки голем „јасен“ па је по њему и име дато Јасеница.“ /с. 315/

Јеље, велико и мало – ИМЕ – „Ово добија назив од јела, које се само на та два места групиране налазе; иначе их нигде више нема, не само у Суворору, него и у целом рудничком округу.“ /с. 228/

Јељен – ИМЕ – „(...) доста високо брдо у атару села Гор. Горевнице. Добило је име отуд што је на том месту „Јељен“ неког човека убио.“ /с. 250 и фн. 2/

Јешевац – РАСЕЉАВАЊЕ – „Мало више Поточана у Црној ријечи постојало је пре 45 год. /око 1830./ село Јешевац од 17 кућа и имало је цркву. Али зато, што се то село било увукло у средину планине између 12 села, па је тим селима штету чинило, за то ова подигну тужбу код кнеза Милоша, и успеју те их одатле све раселе, и тако то место остане пусто, и само задржи име Јешевац. (...). За постојавшу **стару цркву /Јешевачку/** – ЛЕГЕНДА – веле, да је зидала Јевросима, мајка Краљевића Марка. На цркви је големо камење, а у олтару је изникла голема липа, да је два човака обухватити не могу.“ /с. 183 и део фн. 5/

Каблар – ИМЕ – „То је после Рудника и Суворора понајвиша планина у целом рудничком округу. (...). За његов назив мисли се да долази отуд, што је неки богати чобанин био, који је у Овчару (чачански округ – према Каблару) „овце“ чувао; а у садањем Каблару „каблове“ за млеко држао.“ /с. 230/

Калипоље, поље – ИСТОРИЈА – „То је знатно место за нашу историју, јер је на њему држао Карађорђе ону знатну скупштину која је донела одлуку да се заратимо с Турцима и онда кад су они нама под угодним условима мир нудили.“ /с. 309 и фн. 1/ (општије у оделу *Грађа за етнографију и историју Србије*, Панчевац, год. 4, Панчево 1872, 62)

Качер, река – „Одакле је назив те реке постао не може се дознати, мањ ако се узме као основ „каца“ – „качара“, и отуд „Качер“. По овој реци и цео срез зове се Качерски за то, што је ова вода највећа у томе срезу.“ /с. 327/

Кијевчица, брдо – ИМЕ – ЛЕГЕНДА – „ (...) по причању мештана доводи име одатле: Била је накада, веле, у томе крају једна врло лепа девојка, о коју су се многи момци отимали, а поглавито двојица, који су се од осталих одликовали. Да би се знало чија ће бити, њој падне на памет из охолости та луда мисао, да ће онога бити који је на својим леђима од Мораве уз брдо до на врх у касу изнесе. И они пристану на то: и први покуша срећу, узме је на леђа и почне с њом уз брдо трчати, па кажу, да је већ близу врха стигао, кад је мислио да своју цел постигне, али од умора и терета јако задихан кине, и на месту мртав са драгим теретом падне, и отуд овај брег назову Кијевчица. После и њега на том месту сахране, где му се и белега наоди, а она охота девојка оде за оног другог такмаца.“ /с. 230-231/

Ковачевац, поток – „Испод утока Ковачевца потока, на левој обали Каменице налазе се развалине неке цркве, која се зове „Кастун“, а према овој на десној страни реке извор је Дикован врло студен и лековит од грознице, за који веле да је тој цркви припадао.“ /с. 310 и фн. 3/

Крвавац, брдо према Стражевици – ИМЕ – „(...) веле да је ту негде у неко време велики бој био и крв текла, па отуда крвавац.“ /с. 253/. Такође се то име везује и за борбе с Турцима, кад су на њему трешњеви топови постављани. /с. 254/

Крстови – ИМЕ – „У Крстовима сече се камење за надгробне плоче, – сорта гранита као и Поредњаци, па отуда и ово име.“ /с. 243, фн. 2/

Ломница, река – ИМЕ – „Кад су се некада цинови са Турцима (то су обични људи) тукли, они се први пут у селу **Јежевица** (ужичка нахија) сукобили, и ту су се цинови јако „најежили“ и „поплашили“, па отуда томе селу име Јежевица. За тим се довате „шуме“ и отуд име **Шумњаковина** (заселак Гојине горе (...), па се „поломе“ у реци Ломници (отуда јој име); сад се прихвате „голијег брда“ (тада Гојина гора), и код садањег брда и потока „Рујевца“ потуку се, и ту „рујев поток“ од крви буде, и цинови пропадну. Отуд се тај поток назива **Рујеви поток** и то брдо **Рујевац**. То ми је причао Јевта из Прањана, а за цинове вели да је Марко Распоповић из Трнаве, писар господара Јована, из неке књиге казивао. Он је мисли 1842. године негде погинуо.“ /с. 263 и фн. 1 /

Љиг, река – „Одакле назив „Љиг“ постаје нисам могао докучити.“ /с. 321/

Љиљкова рупа, пећина на Рајцу – ИМЕ – „Био је неки Љиљко ајдук, па један пут кад је потера за њим била, прокаже га неки чобанин да се туда налази, и он убије тога чобанина, па се у ту пећину сакрије. Али они нагурају сено у пећину и запале, тако и Љиљко и сви његови другови ту изгину. Чобанина после закопају ту близу на Рајцу и белегу му ударе, која и сада постоји, и то место зове се „**Мрамор**“. У овој пећини има воде.“ /с. 234/

Манастирски поток – „је поток скоро према потоку Црквине, што с лева у Качер иде. Да овај назив немадне какве свезе са оним кад су тако близу? Кажу да и ту неких развала има, али ја их не гледах.“ /с. 331 и фн. 1/

Марјанов гроб – ИМЕ – КРВАРИНА – „Неки Маријан из Јарменоваца гулио луб, па га липа притисла, и он добауљао до рудничке међе, те /рудничани/ Турцима платили крварину 1001 грош.“ /с. 220 и фн. 1/

Маџарско гробље – ТОПОНИМИ – „Маџарских гробаља има много и на свима су грдне плоче од вапнасте формације, неотесане и без икаквих знакова. Веле, да су за то тако тешке знакове над мртвацима метали што су онда биле неке животиње на форму медведа (ваљда хијене), које су гробове отварале и мртваце вадиле и ждерале. Таквих гробаља имаде на: вел. Кељи, изнад механе у Чемерници на десној обали Шибана, у Полому, на Мрамору, на брду Соколићском, у Опланићима, на Јелином брду...“ /с. 221 и фн. 1/

Маџарско брдо и маџарско гробље – „У углу, који Чемерница и Шибан праве, налази се Маџарско брдо, а на њему неко старинско гробље, које зову „маџарско гробље“. У том гробљу налазе се велике камене плоче вапнате формације без икаквих знакова, које су преко гробова положене. Ове су плоче необрађене и великих димензија. Један само гроб има камен, који дупке стоји, и на њему је урезан крст. За овај гроб мисли се да њиховог свећеника означава. Положај је гробова као код хришћанских. Ја сам платио те су два гроба раскопана, у нади да ћу какав новац или старину наћи, та да се по томе види из кога су времена ови гробови и којој народности припадају; али осем костију и креча ништа не нађох. Науман бејах да и онај гроб са знаком раскопам, те да видим нема ли што особито, али ми време недостаде. Што креч нађох наилазим на ту мисао, да је тада каква епидемија (зараза) владала, кад су ови гробови покопани, па је за то креч у гробнице метат, да се не би загушљиви задај производио.“ /с. 277-278/

Миса – ЦРКВА – „на 2-300 м изнад Турског градића у Руднику, наоде се развалине некакве ваљда католичке цркве, коју становници зову „Миса“. (...) Миси су довођене воде из брда у чунковима земљаним, који се и данас налазе (од три шуха дужине). (...). Од Мисе на 50-100 корака стоје и сада неке четвртасте грађевине, за које веле да је била тамница. (...) Лако је вероватно, да су због рудокпњи боравили овде раденици католичке вероисповести, па су том приликом и цркву саградили(...). Испод те зидине налазе се на неколико корака развалине неке православне цркве. Преко Јасенице, (...) према овој цркви налазе се развалине неке манастирине (цркве православне). Ту се и неки гробови налазе, и на

једном веле да стоји: „Капетан Петар.“ Из једне куће ту у околини, отишло је девет сабаља на Косово.“ /с. 219/

Млаковац, чесма – ИМЕ – „Од утока Бање у Деспотовицу утичу ови потоци: Ковиљача (с лева), Врелски поток (десно)⁷. Ту је чесма Млаковац, који је име отуд добио што је млак.“ /с. 305/

Морава, река – „(...) је гранична река рудничког округа. Она је највећа од свију река тога округа. Неки наводе да је име Морава словенска реч, и да означава велику воду; долази пак од „мор“, „море“ види Лицејку II.“ /с. 258 и фн. 1/

Мујов гроб – ИМЕ – „Убили хајдуци неког Турчина Мују на том месту, па зато је Мујов гроб. Белеге никакве нема; јер кад је, веле, неко време књаз Милош из неког узрока заповедио да се све белеге по Србији поваде, које спомен о Турцима чине, онда је и та белега поништена.“ /с. 227 и фн. 1/

Никитов поток – ЛЕЧЕЊЕ – „У врху овог потока има извор Никитова – добра – вода, у боку Љубића. Ова је вода ладна и добра од грознице, где многи иду те је пију и купају се, па веле и да им помаже (ваљда што је ладна).“ /с. 283 и фн. 1/

Нинковића поток, – „На десној обали Брезовице, поред потока Нинковића, налази се развалина неке црквине и старо гробље са великим плочама. Неки веле да је ту био некад манастир Јовање, и да се је у њему нашла нека старина у којој се спомиње река „Брезовица“, као што је ми зовемо, а не Угрновачка, Штавичка итд.“ /с. 325 и фн. 1/

Округла ливада – ИМЕ – ЛЕГЕНДА – ОМЕЂАВАЊЕ – „код Граба зове се тако због тога, што је ту комисија међу за хатар њеном сајбији (који их је тада ручком почастиио) заокружила, а није терала све водом, као што је требало да буде. Ова је комисија изашла усљед трвења и терања Планиничана (окр. ваљевског) и Коштунићана (окр. рудничког) око планине; и тада је комисија осинорила тачно те се сад знаде шта је чије.“ /с. 181 и фн. 1/

Орашки поток (Вератин) – ИМЕ – ПОРЕКЛО ПРЕЗИМЕНА – „Ту је извор Студенац. Био неки зао турчин Верат, а неки човек из Соколића био као он, па је с кућом у том потоку наставао. Овога човека по оном Турчину прозову Верат. Сад има читава фамилија Вератовића. Отуд и томе потоку име. У њему има ораха, за то је назват Орашки (Орашни) поток.“ /с. 295-296/

Осаћански гроб, врх на Котленику – ИМЕ – „Ту је неки Осаћанин погинуо и закопан, па за то је осаћански гроб.“ /с. 245 и фн. 1/

Островица – ИМЕ – ЛЕГЕНДА – „Островица је један каменити шиљак, па због таквог је вида и име добила. (...) може се попети само узаном козијом

⁷ Ј. Мишковић у сваком свом раду у коме говори о хидрографији даје упутство како се одређују десна и лева страна реке: лицем се окрене низводно.

стазом, од северо-западне стране, са Ћајиног брда. (...). На Островици налазе се остатци и развалине некакве тврдињице. За њу веле да ју је зидала „проклета Јерина“, па колико је пакосна била, све је тешке жене терала да за град носе уз брдо камење, те су тако децу побацивале. Тако причају мештани.“ /с. 237/ – ЗАКОПАНО БЛАГО – /Опис рушевина Островице и то на два вршка велики и мали град./ (...). На великом граду (...) налази се и једна соба округло озидана, на самој ивици, за које држим да је тамница била. Ту, веле, пре две године да је равно било, па да су неки страни људи на Ускрс ископали три фучије блага. Фучије су биле са трешњевим дугама а имале су бакарне обруче. Сад се на том месту види округло удубљење у земљи, као да је доиста одатле штогод ископано.“ /с. 238/ – ОКУПЉАЊЕ – „О Ускрсу, Ђурђеву дне и на Марков дан, излази мушкиње и женскиње (тако у Трудељу изговарају) које је у стању да се на врх Островице попне, па ту по ваздан играју на оном узаном простору.“ /с. 239/

Отрешњак (Отресине), брдо – ИМЕ – „за то се то брдо тако зове, што веле да је некад на томе месту змај падао и своје „отресине“ остављао.“ /с. 225 и фн. 2/

Пастрмички поток – ИМЕ – „У овом потоку било је накада врло много пастрмака, па су утамањене, отуд име том потоку.“ /с. 301 и фн. 1/

Пећина – ЗАКОПАНО БЛАГО – код почетка Рудничке реке налази се једна пећина и у њој језеро. (...) „О томе језеру и пећини многе се гатке у народу причају. Неки веле: да у њему имају нека гвоздена врата, и на овима велики гвоздени локот, који по свој прилици чува небројено благо. И томе подобно. (...)“ /с. 222/

Плужевина, коса – ПРИЧА – „Испод косе Плужевине, на том саставу рудничке реке и Плужевиначког потока, био је пређе један камен (сад га нема), и звао се „Јелин камен“. Веле, да је ту некада неки цар, кад је ковнице по Руднику обилазио, ручао на том месту и од своје жене „Јеле“ био отрован.“ /с. 300 и фн. 2/

Пљакова шиндра, врх на Котленику – ИМЕ – „Са овог места је Пљако шиндру носио те цркву (кубе) у Жичи покривао, па за то му тако име и наденуто. Испод Пљакове шиндре је **Мендина коса**, где су Срби неког Турчина Менду убили.“ /с. 245 и фн. 2/

Поклопити извор – ИМЕ – „(...) добио је име отуд што је „поклопљен“ каменом једним. Направили су га ајдуци.“ /с. 267 и фн. 1/

Попов сломиврат, један од кракова извора Буковац – ИМЕ – „Неки поп скрхао се с коњем у тај поток и погинуо, па отуд је има Попов сломиврат.“ /с. 268 и фн. 1/

Поточак – ТЕРМИН – Малецки поток. /с. 275/

Поточани, поток – ЛЕГЕНДА – „У Црној ријечи близу потока Поточани било је напад село Поточани, одакле веле да је 80 сабаља на Косово отишло. Ту

се налази у шуми велико гробље, још се налази један камен бињекташ, на који је веле, неки цар стао, кад је коња узјахао.“ /с. 183 и део фн. 5/

Пут – „Долином Јасенице води **пут** из Горњег Милановца за Београд, који још није регулисан. Он води обема њеним обалама, и за то Јасеницу прелази 6 пута (осем оно 2 пут што Златарицу прелази), и нигде нема ћуприје него се гази.“ /с. 315/

Ранац, место – ИМЕ – „Тако се зове једно место у ливадама мајданским, што је ту било једно дрво крушке „ранац.“ /с. 300 и фн. 3/

Руднички округ – ИМЕ – „(...) добио назив од „Рудничке планине“, која је и по просторији и по висини највећа у томе округу; а ова планина опет зове се „рудничка“ за то, што су ту некада „руде“ копате, што рударски подземни ходници, многе јаме и шлакње засведочавају.“ /с. 180 и фн. 1/

Ружин гроб – ИМЕ – КРВАРИНА – „Тако се зове једно превоје на граници среза моравског и црногорског. На том је месту нађена мртва нека жена Ружа, па су онда по адету Турци ударили намет на Срезојевце и Г. Горевницу.“ /с. 250 и фн. 1/

Рујевац, брдо – „У томе брду поред грмове горе има највише рујевине, и отуд Рујевац.“ /с. 317 и фн. 1/

Савинац, извор – ЛЕЧЕЊЕ – на левој обали мале Дичине. „Ту из једне камене плоче извире лепа вода у лето студена а у зиму млака; вода отиче на 3 стране (као крст); форма камена је као самар; (...). У овој се води купају грозничави, и веле да им помаже.“ /с. 288/

Свињећа трава – БИЉЕ – „(...) Од трава највише је свињећа (бео висок цвет и род). Има је и на Бабиној глави, Сувобору, Рајцу и другим висовима. И на Јелином брду има старинског гробља као и на Маџарском брду, па га тако и зову „маџарско“.“ /с. 279/

Седам грма, врх на Котленику – ИМЕ – „На том месту доиста се налазе седам великих грма.“ /с. 245 и фн. 3/

Силистарово брдо (Јелен) – ИМЕ – „Неки Аврам Силистар ишао против кнеза Милоша, па је на том брду убијен и сарањен, за то се и зове „Силистарово брдо“. А Јелен зове се за то, што је некада на том брду кнез Милош јелене држао.“ /с. 303 и фн. 1/

Слава, превој између Штурца и Белог поља – ИМЕ – „Слава добила је отуд име, што туда пролазе кириције из Страгара, Блазнаве, Маслошева, и других села где вино добро роди, па носе вино у села што у долини Деспотовице леже; и како је отуд (из Страгара) идући до на Славу све узбрдо, а одатле све на под ногу, то кад год су с вином на то место (славу) долазили они су се одмарали, пили у „славу“, јер им је мило било што одавде све низ брдо иду, па им је лако.“ /с. 223 и фн. 1/

Смрдљиве воде (сумпоровите) /с. 299/

- Соколица**, стена – „Соколица је врлетна стена на десној обали Островачке реке. На њој је некада био град, од кога са и сада остатци налазе и познају. Ту су за време устанка нашег били и збегови. При дну поред воде има пећина и у њима се налазе остатци од некаквих старих посуђа.“ /с. 267 и фн. 2/
- Српски поток** – ИМЕ – „По овоме називу (...), као и по томе што се на 1-2 сата југозападу у атару бољковачком и угриновачком налази и Влашки поток, рекао бих да је ма кад тад морало у овој околини бити Влаха, па су ишчезли или се некуда одселили; јер на што то разликовање у називима „српски“ и „влашки“. То потврђују и имена околних села: Трудељ, Козељ, Драгољ, којих окончање не звони баш по српски.“ /с.330-331 и фн. 3/
- Стари Липовац**, поток – РАСЕЉАВАЊЕ – „У том је потоку пређе село било, па се одатле пре Карађорђево крајине преселило овде где сад постоји. У Старом Липовцу има гробље и црквина.“ /с. 310 и фн. 1/
- Столице**, превој између великог и малог Вујана – ИМЕ – „Ту су некада постојале дрвене столице, које је газда Никола Луњевица за одмарање путника начинио, који преко тога места у манастир Вујан ишли буду. Сада тих столица нема.“ /с.236 и фн. 1/
- Стопале св. Саве** – „У великој Дичини код поломских воденица налазе се жљеботине у камену које се зову „стопале светог Саве.“ /с. 287/
- Стражевица**, врх – БИЉЕ – ИМЕ – „У Стражевици овлађује серпентин. Од биља има јагачина и власуља и (...) рујевина. (...) добила име што су ту некада страже против Турака постојале.“ /с. 253/
- Стражевица**, брдо и поток – ИМЕ – „Тако се зове једно брдо, доста шумовито на међи: мајданској, мутањској и рудничкој, а добило име отуд што су ту неки из Мутња били на „стражи“ 1815 год. кад је Ломо војвода погинуо на Делалића прлини, па су његове пратиоце на том месту сачекали и потукли, а само Токатлићев сестрић умакао.“ /с. 300 и фн. 1/
- Стругонице** – ИМЕ – „брдо шумовито између Перунике и Великог врха. Ту су се некад стругале даске, па отуда и име.“ /с. 183 и фн. 2/
- Стублина**, поток – ИМЕ – „Била нека Стублина па по њој и поток назват.“ /с. 302 и фн. 3/
- Сувобор**, планински чвор – ИМЕ – „је добио име отуд, што је на том месту некада био један „Суви бор“, који је доцније пао.“ /с. 227/ – БИЉЕ – ЛЕЧЕЊЕ – „понајвише је грмова гора, него има и кленова, грабова, јавора, јела и брестова. Од биљака: јарич (вода од јарича добра је са барутом, ракијом и машћу за лечење краста; воле га стока), црњушина, линцура, срчањик (добар од бола у трбуху, даје се и стоци у соли од пролива), репушина, млечика и још неке. (...)“ /с. 228/
- Теферич** – ИМЕ – (...) код превоја где извире река Јасеница испод једног камена, и то место зове се „Теферич“, па по њему и тај крај планине. Ту су Турци

излазили те ладну воду пили и седели, па отуда и назив „Теферич“. И сада наши о младој недељи по Петрову дне (кад и на Савинцу) скупљају се и играју. Ту се налазе јаворови.“ /с. 217/

Тисовица, поток – ЗАКОПАНО БЛАГО – „У овом потоку Тисовици, веле, да је закопана једна „тисова“ фучија с новцима, отуд и име томе потоку. И сад се, кажу, нађе по који старински новац у овој околини.“ /с. 331 и фн. 2/

Тријеска – БИЉЕ – ЛЕГЕНДА – „Тријеска је готово гола, по гдегде налази се по који јасен, граб, липа, млијеч и дрен. Осем дрва има и биља: дивизма, ђинђа, руса, боца и коприва.“ Тријеска је стрма. На њеном врху дугуљаста зараван од око 100 корака дужине. На том платоу је замак или кула стајала. „Народ прича, да је овај замак на Тријесци зидала проклета Јерина.“ /с. 244/

Турски градић у Руднику – „На северној страни испод вел. и м. Штурца, а на левој обали главног извора Јасенице, (...) налазе се и сада развалине старог турског рудничког градића. /Следи опис, облика, кула и зидина./ Овај је градић имао улогу у време нашег ослобођења, јер је у њему обитавао Сали-ага, руднички бик и Токатлић. /његов сестрић убио качерског војводу Арсенија Лому. Види с. 211/.

Причају, да су у Рудник слали на заточење у време наших краљева.

Врло је могуће да је темељ овој тврдињи ударила још феудална система средњег века, када је ритерски дух био у највећем жеку, па је у касније време дотериван и измењен.“ /с. 218-219/

Турска варош /Рудник/ – КЛИМА – „Испод турског градића налазе се остатци од старе турске вароши. Кроз турску чаршију води калдрма, која се продужава и до Мисе и до Теферича. У чаршији налази се ваљана чесма. Мало даље од ње, испод града, био је Сали-агин (бик) конак. (...) ту је сада правитељствена земља од 30 плугова земље, (10 плугова ораће земље). (...).

На овом месту врло је ладно, и зима дуже траје но на другом месту, и снег преко зиме ретко кад окопни. /Објашњење да је то због положаја./ (...). За то су Турци, док некада у Руднику борављаху, говорили: „валах у целој Србији једна зима, а у нашем Руднику две.“ /с. 220/

Турчиновац, пећина у Каблару – ИМЕ – „У њој су некад били збегови, па Турци на те жртве у пећину пуцали и отуда јој име.“ /с. 231 и фн. 1/

Ћелије, поток – ИМЕ – „Овај поток за то се тако зове, што су ту некада „ћелије“ биле манастира, који је у потоку Црквинама био. Овај је манастир веле постојао у време Кочине крајина.“ /с. 289 и фн. 1/

Црквина, место – ИМЕ – „За ово место кажу, да је ту некада постојала нека црква, од које се и сада остатци познају, отуда име црквина. Ово је на десној обали Чемернице, близу утока Дрндарског потока.“ /с. 281 и фн. 1/

Црквине – два потока тог имена и за оба кажу да су ту некакве „рујине“ или „развалине“. /с. 330/

Чемерница, река – ИМЕ – Планинска река. Од киша или топљења снега набуја „руши пред собом све што нађе и разлива се по целој својој долини; (...). Нешто дакле због тога, што кад придође производи јад и „чемер“, јер многе штете почини, а нешто и због тога што се у долини Чемернице свуда готово налази доста трава *Чемерика* (широк зелен лист на форму боквице – жиловлака) и дато је име овој реци Чемерница, које је добро и карактерише.“ /с. 285/

Човеково трло, поток – ПРИЧА – „На коси, с леве стране потока Човеково трло, има закопина нека. Људи причају, да је ту некада била некаква црква, и стари људи памте, да је часна трпеза из те цркве однесена у брезањску цркву (господар Васо). Мисли се да је ова црква била као капела, ако не што друго, ономе гробљу, које се на Маџарском брду, изнад механе, находи, и које се „Маџарско гробље“ зове. Поред ове цркве у брду налазе се неки закопи, трагови од постојећих путова. Мало више налазе се трагови од винограда, који су ваљда тој цркви или манастиру припадали. Испод цркве у дну брда има закопина, за које се мисли, да су били конаци, стаје и подруми тога манастира или цркве.“ /с. 276-277 и фн. 1/

Чувалица – ИМЕ – „По трави истог имена, која се у тој околини и на Острици доста налази.“ /с. 268 и фн. 2/

Шабанове баре – ИМЕ – „Тако се зове пиштољина (тресковац) у долини љутовничке реке онде где се састају Пеловац и Дубока. Неки Турчин „Шабан“ (ковач) погинуо је на томе месту, па су по њему и томе месту име наденули.“ /с. 292 и фн. 1/

Шапчина ћуприја – ИМЕ – На потоку Добра вода „налази се једна ћуприја, која је позната под именом Шапчина ћуприја, која и данас постоји. (...) добила назив одовуд: неки Турчин из Шапца путовао овуда, па је на томе потоку коња заглибио и после ћуприју од камена направио, која се по његовој постојбини и прозове.“ /с. 265 и фн. 1/

Шест, брдо – ИМЕ – „ (...) добило је назив отуд, што је у њему некада боравио некакви хајдук који је имао шест прстију, и такво име носио. (...)“ /с. 230/

Прилог 3: Топографски речник Рудничког округа⁸

Горњи Милановац, окружна варош – „(...) лежи на десној обали поред реке Деспотовице у пријатном месту. (...) По своме географском положају (...), Горњи . Милановац није прави његов центрум округа. (...). Таково би, у том погледу, било подесније.

(...) за време владе кнеза Милоша окружна варош била је Брусница, отприлике пола сата удаљена. Њен положај био је неподесан па се још од 1850. год. „почело на томе радити, да се варош оданде исели, и на коме угоднијем месту насели“. По том задатку би послат Јеврем Ненадовић, али наиђе на отпор и врати се несвршена посла. Стеван Книћанин, 1852. г., не осврћући се на отпоре, назначи Дивље поље као место за нову варош. Одмах се сачини план, почну се приватне зграде дизати, а насеље се назва „Деспотовица“ по реци. Здање начелства и суда се заврши и усели 1855. г. Стара варош нагло стане пропадати и за 15 година једва се познавало да је ту била. „тако је напречац Брусница ишчезла“. /с. 106/

„Нова варош зваше се Деспотовица, до 1859. г. а тада је кнез Милош назове „Милановац“, за спомен своме брату војводи Милану Обреновићу II. Па како у крајинском округу већ постојаше једен Милановац, то за њихову разлику овога назову „Доњи“, а Деспотовици даду назив „Горњи Милановац“ које име и данас носи.“ /с. 106/. Улице су праве и широке, под правим углом и калдрмишу се. У средини вароши је пијаца, а ту су и црква, Милошева задужбина и надлештво. „Милановац има мушку и женску школу, болницу и пошту. (...) У вароши има 4 општинска и више приватних бунара, (...). Вода је чиста и здрава.“ /с. 107/. Милановац је опкољен бреговима, па је честа промена температуре.

„Варош нема никаквих утврђења. У војничком смислу апсолутно нема вредности по свом положају, (...)“ /с. 108/

„Милановац нема никаквих предграђа или џемата (мáла) и никако се недела. Фабрика никаквих нема.“ /с. 108/

По попису из 1866. г. Милановац има 879 обитаоца (515 мушких и 361 женских душа), а по попису за 1870. г. 211 пореских глава. Од ових становника 37 су странци. /с. 108/

Црногорски срез има 43 села

Бањани, село – ИМЕ – „(...) лежи у изворном делу Дичине. (...) Ово село добило је назив од једног извора, који се (...) одма код састава обе Дичине налази, и који је у лето студен, а у зиму млак и не може се смрзнути, и зове се „Бања“, па отуд и селу име. Ту код састава обе Дичине (...) налази се црква, школа,

⁸ Јован Мишковић, *Опис Рудничког округа (са планом, сликама и таблицом даљина).* IV Топографија, Гласник Српског ученог друштва, књ. 41, Београд 1875, 104-282.

општинска кућа и један дућан.“ По натпису цркву је 1861. „при владању кнеза Михаила Обреновића“ „сопственим трудом и трошком“ подигао парох Атанасије Симић с братом Јованом. /с. 140-141/. У селу Бањанима, који се зову Горњи, за разлику од оних у Качерском срезу, пече се креч, а у брду Мајдану, на сат и по од цркве, сече се воденичко камење. /с. 141/

Башка манастирина – „(...) У Бау код извора Башке реке (...) налазе се развалине једне манастирине“. Зидине су 25 x 10 корака, а у висину понегде и 8 м. Кров не постоји. Црква није баш правилно истоку окренута. На 50 корака од зидине је пећина „из које куља Љиг, и одма испод зидине чини вода, падајући преко гомиле (...) стена – водопад. Около цркве наднела се са три стране голема, висока планина, обрасла буковом шумом, те затвара хоризонт; а само према северу блуди поглед у недоглед. Све то даје дивну слику (...). За западна врата на овој цркви прича се, да им је Високи Стеван (син Лазарев) висину омерио. Бисока су 2.м 5. Патос ове цркве, вели се, да је у Боговађу пренешен.“ /у неким натписима помињу се године 1665 и 1798 / /ЈМ претпоставља да је доста стара. /с. 143-144/. „Кад сам ове 1872 год. по други пут ово место посетио, на место оне старе опустеле развалине, белела се нова црквица (...). С овим обновљењем истина је уклоњена једна развалина више; али је уједно њоме уништен још један стари споменик, што нас на нашу давнашњу и славну прошлост опомињаше.“ /с. 143 и фн. 1/. Десно од цркве налази се згура, а мало даље „остаци од некаких земљаних казана и топионица. По овоме суди се, да је овде некад морала каква фабрика бити, коју је вода окретала.“ /с. 145/

Бело поље, село – У његовом атару „има понајвише грмове горе.“ /с. 114/

Бершићи, село – „Ово је село здраво протегнуто; (...). У његовом атару има грмове и букове шуме подједнако. (...). Из Бершића је родом био кнез Танаско Мијајловић, старац господара Јована Обреновића, и господар Васо Поповић, некадањи командант Пожешке нахије.“ /с. 132-133/

Брајићи, село – ИМЕ – ПОРЕКЛО ПРЕЗИМЕНА – „(...) У овом селу има фамилија „Бајића“, који веле, да доводе своје порекло од „Пивљанина Баје“,“ које се име у њиховим читуљама спомиње. Од „Бајића“ по свој прилици постао је временом и тај назив „Брајићи“. Ово је село најмање у целом округу.“ /с. 148/

Брезна, село – ИМЕ – „(...) Мисли се да ово село добија име од „брeze“, којих је некада у овоме атару много било. У Брезни се налази лепа зидана црква. Црква је бакарном покривена. Њу је обновио најпре господар Васо, а после је нурија поправила. Часна трпеза је мислим из Кошутића пренешена.“ /с. 137/ /ЈМ се позива на Рудн. 1, с. 276 „Човеково трло“. Код цркве је школа, општинска кућа и механа, а ту пролази и друм из Г. Милановца за Пожегу. /с. 138/

„Код Брезањске цркве сарањен је господар Васо Поповић из Бершића, који је ову цркву подигао.“ /с. 137/. „За господар Васу причају да је био у оној комисији која је нашу суву границу обележавала, па је том приликом за грдне новце ишао на руку члановима турским те је граница на неким местима штетно по Србе испала. Зато је од кнеза Милоша касније кажњен, а неки веле

да је отрован. И сад у Бершићима у брду изнад Бершићске механе, поред Пожешког друма постоји конак господара Васе.“ /с. 137-138, фн 2/

Брусница, село – До подизања Г. Милановца била окружно место. „Горњи Милановац управо се увукао у Бруснички атар, јер је варош на атару Брусничком и постројена, и потребна земља од Брусничана и одкупљена.“/с. 122, фн. 1/. „(...) У Брусници има лепа црква са торњем, која је у старој вароши служила. Од старе вароши постоји још по који остатак, (...). Од зграда држи се још конак господ. Јована и још неке по јаче куће. Остало је све зубом времена порушено и ишчезло. (...). Брусница сигурно носи име од „русника“ камена, кога има у њеној околини.“ /с. 124/. У брусничком атару налази се извор Газдина вода или **Луњевачина чесма** (Ковач). „Ову је чесму направио чувени Никола Луњевица, а поправио је његов син Панта Луњевица и његова Мајка Ђурђија. На тој је чесми камена плоча, и на овој стоји следеће написано: Источник овај подигнут бист у 1800 г. поч. Г. Николом М. Луњевицом бив.мајором с. из Луњевице обновљен наследником и сином његовим г. Пантом Н. Луњевицом с матером својом г. Ђурђијом 27 Септембра 1858 год. ради спомена благопочившем оцу своме.“ /с. 123, фн 1/

Врнчани, село – У атару је Камал – мали врх у ком се камење вади. (Постоје још и Врнчани у Каратку – Моравски срез). /с. 126/

Горња Црнућа, село – ИМЕ – „Ово се село звало најпре „Белућа“, „па се доцније, пошто су Белућани готово сви на Косову изгинули, то ојађено село у течају времена прозвало Црнућа, тако се прича у околини овој,“ вели М. Ђ. Милићевић у Гласнику српског ученог друштва свеска 21, страна 32. /с. 109, фн. 2/. (...). При одређивању атарских међа: „ушле су и **општинске и општенародне** шуме и планине, а то с тога, да се знаду међе, докле поједина села од ових планина себи као присвајају, и што је тешко одредити границу између општинских и општенародних шума, где их има.“ /с. 110, фн. 1/

Грабовица, село – „Ово је село здраво протегнуто и има врло неправилну форму. (...), већином брда заузима; мало има воде.“ /с. 115-116/

Доња Врбава, село – Заселак тог села Висошац, назван је по брду. /с.115/

Доњи Бранетићи, село – „(...) У атару овог села налазе се остаци неке старе цркве, која је славила светог Јована (и отуд је добила име Јовање). Код те цркве има старинског гробља, у коме су плоче призматичног троугластог вида. Остаци ови налазе се на граници (метеву) атара Озремског и Бранетићског. Ту и сада постоји часна трпеза, где се о преславама врши служба Божија. По својој прилици ту је народ од зулума турског начинио црквицу, те да би се у миру Богу помолио. Црквица је, веле, била дрвена.“ /с. 128/

Јабланица, село – ”(...); иначе су задруге у хрђавом стању.“ /с. 117/

Калиманићи, село – У калиманићком атару, на брду Мрамор „има великих плоча надгробних и зове се Мацарско гробље.“ /с. 125/

Каменица, село – У атару села Каменице је извор **Дикован** „према Кастуну на десној страни реке Каменице. Ова је вода некада лековита била и млоги су њој долазили; сад је засута.“ /с. 111, фн 1/.

Кастун, развалина манастира у атару Каменице, која је славила Ваведеније. Спомомиње се у запису на стубу у манастиру Враћевшници из кога сазнајемо да је „Челник Радич Поступовић, који је Враћевшницу манастир подигао, уступио половину своје баштине коју је у реци Каменици имао, манастиру Враћевшници, а пола манастиру Кастунском.“ /с. 111 и фн. 2/

Кнежевац, село – „(...) Место је таласастог вида врло питомо и плодно.“ /с. 112/

Коштунчићи, село – „Ово село има онајвећу планину и просторију од свих села у рудничком округу (појединце).“ /с. 146/

Лозањ, село – ИМЕ – „(...) Ово је село по свој прилици добило име од „лозе“, и морало је некада ту бити много винограда, а које сведоче називи „Виноградине“ и „Парлог“ којих више у атару овог села имаде.“ /с. 141/

Луњевица, село – „(...) задруге су у слабом стању. Из овога је села онај чувени Србин Никола Луњевица, који је новчаним жртвама устанак у 1815 години доста потпомогао.“ /с. 116-117/

Љутовница, село – „(...) То је здраво питомо место; од дрва највише има грмове горе. У Љутовници налази се дрвена црквица и школа.“ /с. 122/

Мајдан, село – ИМЕ – „захвата доста велики простор.“ У Мајдану има школа и дрвена црква на лепом месту. У атару има и „једна меаница поред Рудничког пута.“ (...) Мајдан је добио име отуда, што су се у његовом атару некада руде вадиле.“ Ј. Мишковић наводи барона Хердера: „У извору Краснојевачке реке биле су **старе рудокопње**, које су под Карађорђем због оскудности ствар резумевајућих људи и рудара, за кратко само време обделаване биле. – Овај мајдан садржава оловне, бакарне, гвоздене и друге руде, а у дубини без сумње и благородне метале (...).“ (Хердер, *Рударски пут по Србији*, с. 43 и 44). /с. 119/. У мајданском атару „у Краснојевцима на десној обали потока, спрам утока потока Молитве, налази се заравањ од 5-800 корака дужине и 3-400 ширине. Ту је постојала некада **стара рудокопна варош**. Од ње за у стару Рудничку варош водио је стари рудокопни пут све страном поврх потока / наводи неколико/.“ На једном делу том путу треба мања оправка „па да употребљив постане“, а на другом делу је остала једва стаза. „На том пак месту (...), где је негда рудокопна варош постојала, зајиста се и познају неке уставе и корита (жљебови) од старих фабрика и ливница. На левој обали код потока Молитве, била им је црква.“ /с. 118/. Такође, у мајданском атару „на десној обали потока Извора, испод Ћумуране, а на левој обали Краснојевачке реке, налазе се остаци некакве куле, коју мештани зову: „**Кула Павла Орловића**“. У Краснојевцима има 2 воденице са по 1 витлом (за 24 сата једна семеље 100-200 ока).“ /с. 119/

Неваде, село – „(...) Ово се село најпре звало Лановци.“ /с. 121/

Озрем, село – ИМЕ – Добило име од реке Озремице чији доњи део басена захвата. „(...) иначе стање задруга уопште је слабо.“ /с. 129/

плоче подигла је кнегиња Љубица. Поред њих је плоча на белом мрамору и на њој пише: „Овде почивају кости раба Божијег ОБРЕНА Мартиновића рођен бист и преставилсја в` Бруснице –77. Јегоже син бист Петар Милан“. То је кажу брат кнезу Милошу.“ /с. 135/

Полом, село – ИМЕ – „(...) Име овоме селу по свој прилици долази ће отуд, што је „ломно“, кршно место, па отуд и „Полом.“ /с. 142/

Прањани, село – ИМЕ – „Ово је село по људству највеће у целом округу. (...) и врло је питомо место. Његово име по свој прилици долази од реке Плане, – „Плањани“, и отуд временом „Прањани“. У овоме селу има стара, од брвана начињена, црква, школа и општинска кућа. /с. 148-149/

Прњавор, сеоце – „(...) лежи на утоку Враћевшничке реке, и манастир Враћевшница сматра га као својину, јер наводи, да то село на манастирским земљама борави. (...) Место је плодно и питомо.“ /с. 113/

Савинац, вода – „Спрам цркве Савинац је у реци вода Савинац (светиња). Ту вода из речног корита на више куља. Лети је студена, а зими млака, и нигда се ту Дичина не може да заледи.“ /с. 135/

Савинац, црква – У Шаранском атару, „на прекрасном месту“ налази се црква Савинац. „То је као једна карличица у долини Дичине, која се изнад и испод стешњава и затвара, а ту се шири и тле је обложено зеленим ливадама.“ /с. 136-367/. Цркву Савинац „је зидао кнез Милош за спомен своје супруге кнегиње Љубице. Црква је озидана од лепог белог и црвеног тесаног камена. Припрата дограђена је од дрвета; исто тако и нова дрвена звонара поред припрате. На цркви је шестоугаоно кубе.“ Над јужним вратима је натпис по коме је кнез Милош подигао цркву 1819, а обновио 1860. за покој душе „своје благопочивше супруге благоверне кнегиње србске Љубице“. По Вуку Караџићу (Даница 1826) Савинац је увршћен у манастире. Сад је „претворен у мирску цркву“. /с. 135/. – ИМЕ – „Код Савиначке цркве налазе се неке жлеботине у камену, за које веле, да су стопале „светога Саве“, и отуда је добила црква име „Савинац.“/с. 135/. На југоисточној страни цркве Савинац је **гробље** на коме су сахрањени: „Лука, Петар и Теодор Вукомановићи из Срезојеваца, браћа кнегиње Љубице“. Сахрањени су ту и њени родитељи: „отац Радосав Вукомановић, и мати Марија. Обе ове

Сватовско гробље, место у атару Прањана – ВЕРОВАЊЕ – „Сватовско гробље зове се зато тако, што су се на томе месту за стара земана сусрели двоји сватови па се потукли огњем из пушака и многи изгинули, па их на том месту и покопали. Отуда „сватовско гробље“. То је увек некада тако чињено кад год

су се сватови сусретали, јер је врачано да то неваља, по младу, које се нипошто нису смеле сагледати.“ /с. 149 и фн. 1/

Сврачковци, село – ИМЕ – „(...) Име овог села по свој прилици долази од „свраке“, којих је ваљда некада ту много било.“ /с. 120/

Синошевићи, село – „(...) Ово је место доста питомо и има лепу, младу растову шуму.“ /с. 127/

Срезојевци, село – У Срезојевачком атару топоним „**Језеровина** носи име од једне баре – језера; а **Каменита** од камена кремештака (племе силиката). У Срезојевачкој, каогод и Г. Горевничкој планини преовлађује грмова гора; друге горе врло мало има.“ /с. 139/. „(...) У Срезојевцима и то у Царевићу, рођена је кнегиња Љубица, од племена Вукомановића.“ /с. 140/

Старац, коса у таковском атару – ИМЕ – „На „Старцу“ налазио се је некада један „стари грм“ (храст или велико дрво, подвукла Л.Ђ.) као и онај у Таковачком пољу, па му је од њега име остало.“ /с. 130, фн. 1/

Таковачки грм (храст, ЛЂ) – Недалеко од таковачке цркве, „у долини Дичине, (...), а између ње и Љесковице, у ливадама постоји још и сада Таковачки грм, који у нашем ослобођењу игра важну улогу.“ Под њим је, на Цвети 1815. „кнез Милош развио барјак и узвикнуо: „ето мене а ето вам рата с Турцима;“. Дебло Таковачког грма „има у периферији 7,5 метар; у круни је још дебљи. Некада је имао 5 великих главних грана, а сада је остала још само једна. Причају људи, да се је један велики стуб одломио оне године кад је кнез Милош умро, а други (мањи) 1868 године, када нам и кнеза Михајла нестане. То народ доводи у свезу надмоћном силом са породичним стањем онога човека, који је први Српски барјак за слободу развио после 1813 год. Грму су даскама затворили све оне отворе где су гране оченуте, да неби трулио. Некада је овај грм у дну имао отвор, да дијете може ући, и могло је унутра стати око 20 свиња; али је сада тај отвор зарастао. Около грма обележена је земља са каменим квадратно отесаним белегама. Простор који захвата ово камење квадратног је вида. (...) Ово је учинио пок. кнез Михајло, који је одплатио и ту земљу обележену на којој је Грм, и те белеге (12), те тако већу важност даде оном месту, где се први Српски збор за слободу држао. Сад се то зове Књажева ливада. На овом грму је и запис Таковачки, и када Таковци крста носе увек са литијама посете и ово свето место.“ /с. 131-132/

Таково, насеље – Таково „заузимље врло питом предео. Таково је по положају своје готово у средини Рудничког округа, и боље би било, да је варош /окружна ЛЂ/ овде насељена била, јер је средокраћа и предео много лепши.“ /с. 131/. „У Такову на дивној узвишеној равни, опкољена са великим грмењем, постоји још и сада она чувена и за историју нашу знатна **дрвена црквица**, у којој је 1815 године на Цвети одпојана најзнатнија за нас Божија служба, после које наши витешки борци за слободу заверише се: „да се бију и кржаве с` Турци;“ (...). Црква је сва од брвана покривена шиндром. Врата су украшена са дрвеним резаријама, (,,), а Таковска је црква од 10 реди брвана. Звонара је близу поред цркве на три ката, сва од дрвета. Црква је врло правилно истоку окренута. Никаких старих грובה нема.“* /с. 130/ */J. М. је приложио цртеж цркве и врата с намером да „искорени погрешно

уображење“ које слика Стевана Тодоровића *На Такову 1815.* ствара, а на којој је „представљена некаква црква зидана с торњом“. Истовремено примећује да слика на исту тему објављена у „Србадији“ „веома много природи самога места доликује.“ /с. 130 и фн. 2/ /

Теочин, село – ПРИЧА – „То је једно врло протегнуто село. (...) Причају, да је родом из Теочина био Павле Орловић војвода руднички, који је са 77 сабаља (друга) у бој на Косово отишао. Веле, да је то написано на једној плочи у гробљу Теочинском, а да је то прочитао неки калуђер, који је туда пропутовао; а та плоча неналази се више на виделу, јер је по казивању неко од обитаоца Теочинских у дувар своје куће узидана. Вредно би било да се та старина пронађе, (...) јер би то осветлило постојбину тога чувенога косовског јунака, што га је и песма народна овековечила. Из Теочина је родом био и Милић Дринчић, војвода руднички, који је чувен у нашем ослобођењу од 1815 године. Погинуо је у боју на Дубљу. Барјак се његов, кажу, налази негде код његове родбине.“ /с. 145-146/

Цветков точак, поток у таковском атару – ИМЕ – „Добило је име отуд, што је у њему неки Цветко направио чесму која „точич“, па му је по њему и име наденуто.“ /с. 129 и фн. 1/

Шарани, село – ИМЕ – „(...) Ово село по свој прилици добило је назив од „шарана“ змије, којих по Крвавцу и другим тамошњим серпентинским камењарима довољно имаде.“ У Шаранском атару у потоку Савинац „има некакв **извор св. Саве** кој је студен и веле да помаже од грознице, па се многи у њему и купају.“ /с. 134 и фн. 1/

Моравски срез има 37 села

Алилова Јасика, налази се у Љубићком атару – ИМЕ – „Неки Турчин Алил посадио је, или је он притежавао, па је отуда име остало. Дебља је од грма Таковачког. Веле, да су у овој јасици нађени неки новци, кад је црква Чачанска оправљана.“ /с. 157 и фн. 2/

Аниште, коса у Пријељинском атару – ИМЕ – „Аниште је обрежак ома преко пута среске канцеларије; ту су некада Турски анови били, па отуда и име. Налазе се и неки остатци од калдрме и камене плоче.“ /с. 162 и фн. 1/

Аћимов гроб, место у Брђанском атару – ИМЕ – „Неки Аћим из Прислонице пошао да краде из нечијег подрума, а овај га дочека те убије и ту буде после сарањен, па отуд и томе месту такав назив.“ /с. 158 и фн. 2/

Бабин нос, брдо шиљасто – ИМЕ – „Некој баби у збегу Турци одсекли нос, па отуда име томе вису.“ /с. 150 и фн. 2/

Бармиште, коса у врнчанском атару – ИМЕ – „(...) добила је име од некаква Турчина „Барјама“, који је ту седео, па са Хајдуком Шестом, који је у брду „Шесту“, преко реке, код извора Маљеника боравио, гађао из

пушака, небили се из далека погодили: али пушке нису могле дитурити.“
/с. 152 и фн. 1/

Брђани, село – Леже код састава Дичине и Деспотовице. „(...) Засеоци (земати, мале) су села Брђана: Парлог, Сурдук, Лозањац, Вујан и Вођњаци. (...) У атару овога села налази се механа позната под именом „Јелића хан.“ То је стара двокатна зграда (...). Овај је хан знатан због тога, што је у њему некада била канцеларија среза Моравског, док није била начињена нова зграда. Поред овог пак хана постоји и сада једна кућа у којој је некада школа била.“ /с. 159/

Бунковац, извор у атару Коњевића – „На овом извору налази се мермерна плоча, и веле, да је то остава Милоша Обилића. Кажу, да су на њој грчки написане ове речи: Јасика, Бунковац, Овчар, Сабља.“ /с. 158 и фн. 1/

Видова, село – ИМЕ – „За постанак назива „Видове“ прича се овако: Било дивно једно велико дрво на овом брду између Каменице и Мораве, где Видова лежи, па се „видило“ чак из Трнавског среза, Чачанске нахије; (а тада је Видова припадала чачанском округу), па су људи испреко Мораве, угледавши то големо дрво, викали: „ено, „види“ се дрво, „види“ се дрво!“ и тако постала Видова.“ /с. 155/

Вилино коло – у атару Соколића се налази „између потока Каљавца и Бента венац, ту су виногради.“ /с. 160/

Врчани, село – ИМЕ – „(...) Кажу, да име овом селу долази од „Врчанице“ на опанцима.“ /с. 152/

Јанчићи, село – ИМЕ – „(...) Име овога села постало је из ове приче: У старо време ово село звало се „Коњџва.“ Па у време кад су Турци господарили по Србији, био је закон, те је оно село плаћало глобу у чијем се атару нашао погубалац (утопљеник, обешањак, или иначе ванредном смрћу уморен). У то време нека баба „Јана“ из Коњуве, терала козе по планини Гојногорској, али је ту увати град, који је тада падао, па је ту и умлати. Сад Гојногорци, да не би платили глобу, баце бабу на атар Коњувски и назову село Коњуву „Јанчићи“, због те бабе, почем је отуд била, само да Коњушани плате глобу, и тако то име од онога времена задржа се и дан дањи.“ /с. 151/

Карадаг, цео предео око Каблара – ИМЕ – „Кара-даг“ значи црна гора. „Мисли се, да је отуд добио један срез у рудничком и један у ужичком округу име „црногорски.“ Тај предео обухвата простор „што долази између Мораве с једне и Каменице с Ломницом с друге стране, и где спадају села: Јанчићи, Врчани, Рожци, Видова (Рудничко), Тучково, Папратиште и Табановићи (ужичко). (...) За Карадаг може се казати: да су људи доста оскудног стања, али врло поштени. Они су са земљом хрђаво, јер је све неплодна брдска земља, али у толико боље стоје са стоком због планине. Код њих је задруга још у врло добром стању; обичаји и породични кругови још су задржали патријархални тип. Карадачани (људи из

Каратка) су послушни властима и налоге издате први испуњавају; у врнчанској општини порез се покупи за 7 дана; прирез за одело цела општина издала је уједанпут. Слогом се одликују.“ /с. 152/

Љубић, село – „У атару овог села, на брду Љубићу, налазе се остатци (једва приметни) оних шанчева, на којима је Милош Обреновић 1815 прву победу изборио (...)“ /с. 157/

Мијоковици, село – „Леже на десној обали Чемернице. (...) Баш на граници самог Мијоковачког атара налази се црква звана „Мијоковачка“ и школа. (...) Ова црква и школа налазе се на Трбушанској земљи (...). Ту је и општинска кућа. Ова црква је Метох манастира Никоља.“ /с. 152-153/

Мрчајевци, село – „(...) У Мрчајевцима налази се црква са торњем. Има механа и неколико дућана, а у плану је и школа. „У Мрчајевцима су засеоци: Илијак, Корићани (Густа међа), Гушавац и Крњине. (...) У атару овог села је скела Гушавац или Мрчајевачка скела.“ /с. 166/

Обрва, село – ИМЕ – „Име овога села веле да долази из овог догађаја: Некада је куга по овоме крају јако морила, па да би тај помор престао, по нечијем наговору, два брата близнаца „оборали“, су ово село и то са два црна вола опет близнаца, и тако веле да се је помогло. Па отуда и име.“ Постоји скела Обрвска. /с. 170/

Опланићи, село – „На атару овог села, на десној страни староселске речице – која је добила име јер је ту било село – налази се Латинско гробље. Гробови су окренути северу и североистоку, и на њима су по где где изрезани крстови. Плоче су необрађене као и на другим старинским гробљима.“ /с. 171/

Пријевор, село – ИМЕ – „Прича се, да му је име остало од некакве „пријеваре“ која се ту некада догодила.“ /с. 154/

Пријељина (и Прељина), село – У том селу се налази канцеларија среза Моравског. То је „ново по плану начињено здање од тврдог материјала. Према њему је на другој страни пута скоро отворена школа, и мало даље (...) механа по плану II класе.“ /с. 162/

Прислоница, село – „Из овога је села чувени војвода руднички Лазар Мутап, који је 1815 године рањен био у опсади Чачка и наскоро умро.“ /с. 161/

Рожци, село – ИМЕ – „Име селу дошло је ваљда од некаквих „рогова“. У атару Рожци помињу се и топоними: брдо **Стражара** – „Некада су биле страже на том брду против Турака, па зато је име такво добило“; и **Бабин нос** – „Некој баби у збегу Турци одсекли нос, па отуда име томе вису.“ /с. 150 и фн. 1 и 2/

Сирча, село – ИМЕ – „(...) За Сирчу село, вели се, да је назив добила отуд, што су се туда некада војске тукле, па се крв „усирила“ и отуд Сирча(...). У Сирчи је засеок **Трговиште** са 36 кућа(...). Туда су некада били трговачки свињци, па отуда име Трговиште. Сирчанска скела је од свију најпостојанија; превози за Котленик. /с. 172/

Смрдљива бара – ЛЕЧЕЊЕ – како је народ у околини села Брђана зове је сумпоровита, ладна вода. „То је лековита вода поглавито од грознице, јер дејствује на чишћење. Ова вода има мирис на барут и покварена јаја, и очевидно је да доста сумпора у себи има.“ /с. 160/

Трбушани, село – „(...) У Трбушанима има слана бара, где грлице и голубови много подају. У овом атару је још и „Трбушански брод“ (...) где се Морава гази кад је омања вода.“ /с. 155/

Цветке, село – На врху села, под Котлеником, налази се „стара дрвена црквица, (15 корака дужине) која је у скорашње време вишом начињена, опет од брвана. Изнад ње је Ђакова чесма и Никшића поток. Код ове цркве је сарањен чувени српски јунак из нашега устанка на Дахије, Јово Курсула, из Цветака, који је славне мегдане чинио и најпосле преваром на Делиграду 17 рана добио, и затим код своје куће 16 Августа 1810 год. умро. У Цветкама до скоро била је и школа, која и сада постоји, али зато, што је здање попузнуло, затворено је и неучи. Него ће скоро бити подигнута голема школа и то на лепом месту, мислим у атару Лађевачком.“ /с. 169/

Качерски срез има 34 села

Бакарно гувно, у атару Јарменоваца – ИМЕ – „добија назив отуда, што је некада – кад је Звезда ората – било опште гувно за вршење направљено, па бакарном потковано. Ту се налазе остатци од некаквих подрума и зидина.“ /с. 175 и фн. 3/

Бањани, село – „Ови Бањани зову се „доњи“, за разлику од Бањана у срезу Црногорском, у долини Дичине, који имају још и придев „горњи“.“ /с. 190/

Бољковци, село – ВРСТЕ ВОЋА – „У Бољковцима и околини дознадох за разне врсте **јабука, крушака и шљива**; ја и ово излажем, шат небуде и то од какве год користи по терминологију пољске привреде. Тако:

Јабuka. Стрекња, тврдокорка, тикваја, белица, илијињача, памуклија, петровача, зуквара, бедрика, шећерлија, зеленка, шареника, вајлија, црквињача и прутача. Свега 15.

Крушка. Арапка, медњак, морска арапка, караманка, озимњача, такиша, јагодњача (најранија), јечмењача (видовача), водењача, цеђац (сијерак), ранац, округлица и лончара. Свега 13.

Шљива. Мацаруша (мацарка), пискор (пискавац), трновача, дреновка, ценарика, болешљива и волујача. Свега 7.“ /с. 187 и фн. 1/

„У Бољковцима налази се зидана црква с торњем, школа, општинска кућа, механа по плану 3. класе и неколико дућана.“ /с. 187/

Босуца, село – ИМЕ – „(...)“. За ово село веле да је добило назив отуда: што је у старо време нека женска пошла у госте у пријатеље боса, па је на овом месту где је садања Босуца, увати снег и вејавица, те је морала онако „боса“ по снегу да иде, и отуд Босуца.“ /с. 182/

Вртоломина, поток у атару Босуца – ИМЕ – „кажу, да је некада окретао ливнице, које су биле на утоку Вртоломине у р. Босуту. Назив је томе потоку отуд постао, што је неки човек почео да оре, а у то удари Св. Сава па му каже: „што ореш, кад је данас Св. Вратоломије?“ Овај му одговори: „Ко оће да врти, нека врти, а ја ћу да орем.“ Онда се провали земља те прогута и орача и ручконошу (младу), па та провалија и сад постоји. У том потоку, веле, да пред кишу увек потече црвена вода.“ /с. 181 и фн. 2/

Двориште, у атару Јарменоваца – „раван између Бање и Ћиркова дола, а опасао га Горњи крш као град, а доњи је крш испод Дворишта, поред реке. Двориште је било пијаца, кад је у Јарменовачкој реци била варош, и кад је Звезда била обделавана; тако се прича. Двориште има 4 дана ораће земље у површини.“ /с. 175 и фн. 4/

Дићи, село – У атару села Дићи, „у Дићкој главици копа се и сече камење за мртвачке биљеге, а некада се и за воденице секло. (...)“ /с. 197/

Драгољ, село – Из Драгоља је „чувени наш војвода Арсеније Ломо.“ /с. 182/

Заграђа, село – ИМЕ – „(...)“. Име „заграђа“, мисли се да долази отуд, што је „За градом“ – Островицом.“ /с. 178/

Јарменовци, село – ИМЕ – „Ово село добило је, веле, свој назив отуда: Потрли били људи сву гору па остало само неколико јавора, и њи су оставили за прављење „Јармова“, и отуда Јарменовци. (...)“. У Јарменовцима налази се дрвена црква и школа и 1 механа по плану 3. класе.“ /с. 175/

Јелет, планина – ИМЕ – „На Јелету јелен убио човека, па отуд име; веле, да ту на камену има изрезан јелен.“ /с. 188 и фн. 1/

Калањевци, село – „Уовом селу налази се црква са торљем (под Глоговицом), школа, најбоља у целом округу, механа по плану 3. класе и један дућан. Ту је и примирителни суд општине Калањевачке.“ /с. 179/

Калуђерски поток, у атару села Манојловци – ИМЕ – „зове се тако што је ту некад манастир постојао. Дуварине се зову и сада „Ђурине ћелије“, по неком калуђеру „Ђури.“ /с. 177 и фн. 1/

Липље, село – „Ово село по свој прилици добило је назив отуда, што у његовом атару много липа имаде. /с. 195/

Љубичица – коса у атару Босута на којој је „испод виса био некада манастир; и сад се познају развалине и зову се „Манастирина“.“ /с. 181 и фн. 1/

Моравци, село – ИМЕ – „(...) За Моравце казују, да носе име од некаквих „Морачана“, који су се из Црне горе још за турска земана доселили и ту цркву малу саградили, која је почетак садањој цркви. Касније пошто се намложе, некаквим злим удесом раселе се одатле на све стране, у околини, од којих неки дођу у Барзиловицу, окр. Београдски, од које фамилије и сада потомака живих има, међу којима је и садањи потполковник пешачки г. Илија Марковић. (...) У Моравцима налази се зидана црква с торњем, школа – у преосталој хелији некадњег манастира, влажна и по децу шкодљива – махана по плану 3. класе и неколико дућана (ситничар, туфегџија, сарач и каљавац-лончар). И црква је на хрђавом месту и испрепучала; камење с брда прети да је зарини. (...). Цркава, као и некадањи манастир има своје сопствене земље. Подигли су је Герасим Георје и кнез Никола 1798 г., а чесму испод цркве као задужбину Павле Даниловић 1838. године. /с. 193-194/

Мутањ, село – ИМЕ – „За ово село веле, да му име отуд долази, што кад киша пане, због прљуша тамошњих (гола брда) вода се „замути“ одма, и отуда и Мутањ.“ /с. 186/

Накучани, село – Накучани имају заселак Цвети-поље на истоименој коси и засеок Палучак под Триповцем. /с. 185/

Рудник, село – ИМЕ – „(...) Ово је село добило име од „руда“, које су се некада у његовој околини вадиле, па од куда су и цела планина и округ имена добили. (...) У Руднику се налази среска канцеларија, школа, механа по плану 1. класе и 1 дућан. Засеоци Рудника јесу: Звезда, Златарица, Перамиде, Прлине и Салаши. (...)“ /с. 173-174/

Ручићи (и Рујчићи), село – ИМЕ – „Можда зато, што је у овом селу много винограда било – прича се за 70 газда и простор око 200 плугова ораће земље – који су производили изредно „рујно“ вино, да је село добило назив „Ручићи“ (и Рујчићи). Засеоци овога села јесу: Јелет, Пусто поље и Парлози. (...) Гробља има два: једно у Девесиловици (ново), и старо, где се и сада копају. Ту су се срели двоји **сватови** са младима и потукли, па и изгинули, те их ту и посарањивали. На камену изрезан је смиљевац. У овом селу крста носе о великом Спасову дне. Највише славе Јовањ дан, а преслављају Ивањ дан.“ /с. 188-189/

Светињачки поток, с десна утиче у Калуђерски поток, атар Манојловца – ИМЕ – ЛЕЧЕЊЕ – „У том Светињачком потоку налази се један удубљени

камен и неки као гроб. Та је „светиња“припадала ономе манастиру, па се по њој и поток тако прозвао. Ту и сада долази свет те воду узимље, умива се и купа. Кажу, да помаже од очобоље и грознице.“ /с. 177 и фн. 1/

Смрдљиковац, село – ИМЕ – У Смрдљиковцу из камена избија сумпоровита хладна вода – добра кисела вода – која се помало осећа на покварена јаја, па је због тога, по свој прилици, село добило име *Смрдљиковац*. По испитивањима (Др Ем. П. Линдермајер, *Опис минерални и лековити вода*, Бгд 1856, с. 110) вода је лековита, али је користе по мало само мештани; „није на далеко чувена само с тога, што нема никаквих зграда за ту цел. (...). У Смрдљиковцу има једна капела од дрвета, механа. А и школу су пре годину дана отворили.“/с. 192-193/

Стражара, у атару Калањеваца – ИМЕ – „добила је назив од „стража“, које су ту некад против Турака постављане; а који су се на другом брду „Бечу“, преко потока налазили, и на њи „бечили“, одкада му и име **Беч** остало.“ /с. 179 и фн. 1/

Трудељ, село – Трудељ има засеок Варнице. У селу има врло добрих вода. /с. 183/

* * *

При опису села „ми смо код сваког села помињали, у колико смо то у народу дознати могли, одакле је назив кога села постао. Међутим има много села, чији називи, по свој прилици, долазе од имена људи, који су се ваљда први у та места доселили. Тако ће бити: село Угриновци (...) ваљда од неког Угрин, Манојловци –од Манојла; Рељинци – од Реље; Живковци – од Живка; Војковци – од Војка; Бранчићи – од Бранка; Срезоевци – од Срезоеја; Милићевци – од Милића; Вујетинци – од Вује. и томе подобно, а тако исто има доста села, која су ваљда добила свој назив од каквог дрвета, камена или какве животиње. Тако је ваљда Брусница добила име од Бруса; Јабланица – од Јаблана; Грабовица – од граба; Липовац – од липе; Каменица – од камена; Вранићи од врана; Ракова од рака; Соколићи – од сокола; Коњевићи – од коња; и томе подобно. Код таквих села ми нисмо примећивали да назив долази отуд, као што је овде наведено, почем из народа није се чуло да је тако, само се даје закључити, па с тога ово само и помињемо овде узгред. Међутим приметити се даје: да највише села, која назив од личних имена доводе, има у Качерском срезу; која доводе име од дрва и камења у Црноречком срезу; а од животиња у Моравском срезу. (...)“ /с. 197/. Села којих су називи у множини, има 50; а у једнини 64. ЈМ претпоставља да су села са називима у множини, по свој прилици била првобитно засеоци или цемат (мала, крај) великих села и носила фамилијарно име, а после, „кад се народ намложио, и засебно село постало.“ /с. 198/

Прилог 3-а:

село/срез	обитаоци		задруге-домови	највећа, брлица, душа	пореске главе	стр.
	мушки	женски				
ЦРНОГОРСКИ СРЕЗ						
1. Горња Црнућа	152	163	36	16	44	110
2. Доња Црнућа	162	164	46	13	59	110-111
3. Каменица	224	236	77	13	97	112
4. Кнежевац	106	121	30	14	45	112
5. Липовац	135	138	48	11	56	113
6. Прњавор	73	63	24	11	25	113
7. Бело поље	133	140	46	12	54	114
8. Горња Врбава	121	131	42	16	40	114
9. Доња Врбава	235	210	69	18	94	115
10. Грабовица	268	257	89	15	106	115-116
11. Луњевица	222	173	66	22	75	117
12. Јабланица	176	179	56	18	55	117
13. Мајдан	394	398	128	13	138	119
14. Сврачковци	174	148	37	20	55	120
15. Неваде	187	158	51	16	62	121
16. Велереч	237	222	82	12	87	122
17. Љутовница	150	118	39	17	46	122
18. Брусница	342	341	105	15	125	123
19. Семедраж (и Семедражи)	111	118	38	8	35	124
20. Клатичево	121	126	36	13	52	124
21. Калиманићи	142	138	42	18	48	126
22. Врчани	177	187	54	17	65	126
23. Синошевићи	91	106	32	12	31	127
24. Љеваја	73	72	22	18	21	127
25-26. Горњи и Доњи Бранетићи	459	413	107	23	142	28
27. Озрем	227	233	71	21	84	129
28. Таково	181	207	62	12	68	130
29. Бершићи	242	216	63	18	80	133
30. Дренова	191	158	57	18	68	133
31. Шарани	155	122	47	11	49	134
32. Лочевци	60	74	22	14	21	136
33. Брезна	169	185	22	16	56	137
34. Леушићи	119	122	32	11	45	138
35. Срезојевци	158	158	43	14	56	139
36. Бањани	93	87	28	19	39	140

37. Лозањ	190	171	56	14	76	141
38. Полом	129	140	32	22	46	142
39. Баа	202	207	54	21	80	143
40. Теочин	274	326	91	18	122	146
41. Коштунићи	380	359	89	25	123	147
42. Браићи	58	63	11	20	16	148
43. Прањани	700	737	226	22	266	149
МОРАВСКИ СРЕЗ						
44. Рожци	273	283	81	18	101	150
45. Јанчићи	169	139	37	20	53	151
46. Врнчани	158	191	40	19	56	152
47. Мијоковци	398	435	117	23	151	152-53
48. Горња Горијевница	418	417	133	21	158	154
49. Пријевор	288	289	106	14	121	154
50. Видова	78	78	28	11	29	155
51. Трбушани	204	198	73	11	71	155
52. Милићевици	290	267	92	18	107	156
53. Вранићи	105	111	40	8	40	156
54. Ракова	191	196	70	14	82	157
55. Љубић	244	238	86	24	107	157
56. Коњевићи	180	152	62	10	66	158
57. Брђани	314	326	104	22	129	159
58. Соколићи	98	88	39	9	33	160
59. Прислоница	434	392	123	20	154	161
60. Пријељина (и Прељина)	376	353	121	15	141	162
61. Горња Трепча	160	149	52	15	61	162
62. Доња Трепча	261	285	95	13	110	163
63. Станчићи	79	93	33	11	36	163
64. Балуга	63	72	27	10	27	164
65. Мојсиње	267	243	98	13	116	164
66. Остра	430	468	155	15	157	165
67. Вујетинци	153	158	52	12	49	165
68. Мрчајевци	507	539	198	13	221	166
69. Доња Горевница	323	303	118	12	125	166
70. Бечањ	366	336	119	16	131	167
71. Бресница	553	548	187	21	202	167
72. Тавник	378	335	127	14	140	167
73. Катрга	252	242	99	10	106	168
74. Лађевци	423	396	127	21	148	168-69
75. Цветке	319	312	99	20	126	169
76. Обрва	220	194	67	13	77	170
77. Милочај	317	296	95	18	112	170

78. Поповићи	103	93	30	12	37	171
79. Опланићи	197	188	69	16	64	171
80. Сирча	352	321	126	18	135	172
КАЧЕРСКИ СРЕЗ						
81. Рудник	332	298	93	18	116	173
82. Јарменовци	166	170	48	20	61	175
83. Гуришевци	128	118	34	28	46	176
84. Војковци	136	142	32	17	54	176
85. Манојловци	67	78	19	16	22	177
86. Заграђа	276	264	85	14	100	178
87. Рељинци	103	88	30	12	48	178
88. Калањевци	293	279	82	16	104	179
89. Живковци	289	265	79	18	97	180
90. Пољанице	180	156	55	12	66	180
91. Шутци	223	231	71	16	83	181
92. Босућа	256	249	82	15	89	181-82
93. Драгољ	206	209	58	15	74	182
94. Трудел	277	258	85	18	104	183
95. Козељ	203	182	63	15	64	184
96. Шилопај	119	105	37	16		184
97. Накучани	85	107	28	13	30	185
98. Давидовица	88	88	28	11	32	185
99. Церова	84	75	25	16	35	185-86
100. Мутањ	75	77	25	14	27	186
101. Крива река	103	98	26	25	40	186-87
102. Бољковци	260	239	80	17	89	187
103. Ручићи (и Ружичићи)	136	128	47	13	44	188-89
104. Штавица	191	192	58	20	73	189
105. Лалинци	93	89	29	13	31	190
106. Бањани	70	65	18	17	21	190
107. Угриновци	224	190	64	13	88	191
108. Смрдљиковац	300	314	117	18	123	192
109. Моравци	178	159	57	13	69	193
110. Ивановци	196	174	59	17	66	195
111. Липље	126	133	43	15	44	195
112. Бранчићи	158	142	55	16	60	195
113. Гукоши	137	121	46	15	49	196
114. Дићи	89	88	26	18	33	197